

УДК 130.2

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В РОЗВ'ЯЗАННІ ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ

Федь В.А., Ликова С.С.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті теоретично осмислюються роль і значення традиційних теоретико-методологічних підходів культурології у розв'язанні проблеми культуротворчості. Автор звертається до аналізу історичного, діалектичного, еволюційного, функціонального, етнопсихологічного, дослідження культуротворчої активності людини. Звертається увага на важливість застосування системного методу. Наприкінці статті робиться висновок про перспективність застосування цих методів у поєднанні з сучасними методами і методологіями. Наголошується на необхідності вироблення методологічного «механізму» цього поєднання. **Ключові слова:** культуротворчість, метод, історичний, діалектичний, еволюційний, функціональний, етнопсихологічний, системний.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна культурософська думка апелює до цілого арсеналу найрізноманітніших методів і методологічних підходів. Враховуючи дану обставину при дослідженні проблеми культуротворчості людини слід звернути увагу на класифікацію цих методів. У найбільш загальному вигляді, методи і методології як сукупність методів при дослідженні певного явища можна поділити на традиційні (історичні) і сучасні (постмодерні). Отже, **об'єктом** дослідження є традиційні методи, а **предметом** – культуротворча діяльність людини.

Теоретична модель культуротворчості дістає методологічну підтримку з боку різних наук, оскільки має міждисциплінарний характер, а саме: філософії, історії культури, культурології, історії, естетики, етики, мистецтвознавства, педагогіки та ін. Таке об'єднання понятійного змісту предмету дослідження з різних галузей людознавства спроможне збагатити кожен з наук і повинно обов'язково застосовуватись в межах **інтеграційного** підходу. Історичні методи дозво-

ляють «прочитати наново» традицію та розкрити **евристичний** потенціал культуротворчості.

Модель культуротворчого призначення людини є найбільш ефективною формою взаємодії етносів і націй в епоху глобалізації, коли Інший (людина, природа, нація, культура) постає як автентична цінність. Практичність цієї моделі полягає у плеканні надії на виживання людства в найближчий та середньостроковий перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Очевидно, що культуротворчість має глибокі антропологічні основи, які певною мірою відтворюють еволюцію людини, дають характеристику її етнічних специфікацій. З іншого боку, в науці виділяється онтологічний підхід до творчого акту, який особливо виразно есплікувався у працях західноєвропейської (А. Бергсона, А. Уайтхеда) та російської (І. Пригожина, В. Налімова) шкіл. Інші дослідники обстоюють ідею «культуротворчої активності», поза якою реальний світ є ціннісно нейтральним (З. Норкаус); висувують теорію культуротворчої місії людської пам'яті (Ю. Давидов); розмежовують динаміку культурних процесів та культурних подій (Я. Фліер).

В українській філософській рефлексії відбувається подальша формалізація та актуалізація різних аспектів понятійного змісту культуротворчості (В.П. Андрущенко, Ю.Л. Афанасьєв, В.Н. Леонтьєва, С.В. Пролєсєв, В.К. Суханцева, Н.В. Хамітов).

Вітчизняні дослідники, спираючись на концепцію «буття-в-свободі» Ж.-П. Сартра як фундаментального принципу формування суспільних цінностей, тлумачать культуротворчість як царину свободи та вибору [1, с. 82-85].

Процес культуротворчості актуалізується та самореалізується в кожному окремо взятому виді мистецтва. Спираючись на даний принцип, В.К. Суханцева наголошує на важливості виділення культуротворчої функції, яка створює атмосферу єдності та безперервності розвитку національної культури [2, с. 161].

Серед вітчизняних досліджень виділяється монографія В.Н. Леонтьєвої «Культуротворчий процес: обґрунтування та початок» [3] в якій здійснюється послідовна спроба аналізу культуротворчих процесів у вітчизняній і в європейській філософській традиції. В праці втілюється принцип культуротворчості в розумінні світу та утвердженні особистісного початку як носія смислу в цьому світі.

В.Н. Леонтьєва справедливо наголошує на діалектичному характері культуротворчості, адже одиниця культуротворчого процесу – культурний акт є утвердженням культурного явища – це заперечення його протилежності, це недопущення в реальне буття культури безглуздя, безформності, безликісті. У цьому розумінні логіку культури можна визнати логікою «утвердження-заперечення», здійсненою в афірмації» [3, с. 56-57].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, проведені дослідження не в достатній мірі розкривають онтологічний статус культуротворчості людини та далеко не в повній мірі використовують та характеризують методологічні і зокрема, традиційні методи дослідження культурології.

Мета статті впливає з недостатньої розробленості проблеми та полягає у визначенні основних рис методологічного апарату культурології.

Формулювання цілей статті. Постановка завдань обумовлюється тим фактом, що традиційні методи виконують не однакову роль у вивченні проблеми культуротворчості людини, тому завдання полягає у виявленні, дослідженні та застосуванні найбільш «продуктивних» та «ефективних» методів і методологій при дослідженні конкретної, сформульованої у назві проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Прагнення дослідити найфундаментальніші витоки культури, пізнати їх сутність, наслідки та моделі застосування у конкретних (історичних, етнічних, соціальних тощо) обставинах спонукало до пошуку найзагальніших методів, які могли б охопити цілісність культуротворення в усій різноманітності теорій культуротворчої діяльності. Метод передбачає наявність об'єкта, розробленої системи дослідницьких операцій, технології застосування, критерії оцінок, таблиць, тобто інструментальний набір, за

допомогою якого вивчають об'єкти, здобувають і перевіряють результати.

Сучасна культурологічна думка володіє великим арсеналом методів які мають різну історичну доцільність. Методологічний апарат досліджень культуротворчих процесів початку ХХІ ст. заснований на базі класичних філософських методів (історичного, діалектичного та ін.), на доробку новітніх методологій (синергетичної, семіотичної та ін.).

Як відомо «без історії предмету немає теорії предмету» (М.Г. Чернишевський). Цю думку конкретизував по відношенню до культуротворчої специфіки розвитку Г. Ріккерт який наголошував на тому, що незважаючи на всі перехідні й проміжні форми, при дослідженні життя природи науковці використовують переважно природничо-науковий метод, а при дослідженні життя культури – історичний метод [4, с. 54].

Історичний (компаративний) метод дослідження культури заснував Джамбатист Віко (1668-1744 рр.), але цей метод містить положення, що не втратили актуальності й сьогодні. Зокрема, те, що розум – раціональне, суворо логічне міркування стосується фізичного світу, а культуротворчий вимір не вписується у методологію раціонального дослідження. І тому сучасній культуротворчий процес в усьому різноманітті світоглядних парадигм та культурних практик стає предметом аналізу історичної свідомості більшою мірою, ніж раціональної (у її декартівському розумінні).

Інше положення стосується того, що історичний метод, з одного боку, розкриває нові можливості дослідження культур різних народів у різні історичні періоди їх культуротворчої активності, а з іншого, – сприяє самоусвідомленню особистості в контексті актуальної культури. Як відзначає В.С. Горський: «Справжній характер і рівень розвитку національної історичної свідомості відзначається не лише обсягом знань про події минулого та системою розташування їх на шкалі історичних цінностей. Визначальним тут є той сенс, смисл, якого набувають ці факти для актуальної культури, загальне бачення історії» [5, с. 46].

Вагомий внесок у методологічний інструментарій вивчення культуротворчих процесів вніс Г. Гегель (1770-1831 рр.), який обґрунтував універсальний *діалектичний метод* дослідження. На сучасному етапі цей метод, відображаючи складність культуротворчих процесів, що відбуваються в єдності та боротьбі їх суперечливих начал, дає можливість уникнення догматизації та абсолютизації різних підходів, концепцій та й самих методів у процесах культуротворення. Тобто діалектичний метод застосовується нами як певний універсальний та відкритий метод дослідження, що дає можливість розглянути поняття та категорії в їх динаміці та уникнути при цьому вульгаризованих перекирвань та ідеологічної і політичної заангажованості.

Історичний метод дослідження переосмислювався та доповнювався новими методами протягом ХІХ ст. Під впливом еволюційної теорії Ч. Дарвіна багато дослідників суспільних та культурних процесів стали сповідувати так званий *еволюційний метод*, що розглядається нами як різновид історичного. До прихильників еволюціо-

нізму належать О. Конт (1798-1857 рр.), Л. Морган (1818-1881 рр.), Г. Спенсер (1820-1903 рр.), Е. Тейлор (1832-1917 рр.). Евристичним здобутком еволюційного методу в сучасних умовах застосування стало те, що споконвічні закони, стадії та фази культуротворчості можна визначити як стабільні історичні тенденції, вони відбуваються за логікою переходу від простого до складного, уявляються як пряма лінія (або спіраль, хвиляста лінія з певними розгалуженнями та невеликими часовими поверненнями до висхідного положення). Такий підхід дає можливість подолати апокаліптичні передчуття постмодерного аналізу культуротворчих процесів.

Сутність еволюціоністського методу впливає з єдності людського роду та спорідненості потреб різних народів у формуванні культурних цінностей. У книзі «Первісна культура» Е. Тейлор дійшов висновку, що розвиток кожного народу відбувається прямолінійно – від простого до складного. Культура, зазначав він, є результатом діяльності людини, специфічним способом її пристосування до навколишнього середовища. Факторами впливу на таке пристосування він назвав кліматичні умови та географічне положення етносу. Учений також дослідив форми функціонування культури всіх народів: звичаї, обряди, традиції, вірування, одяг, їжу, знаряддя праці, житло, мистецтво, вказуючи на їхню універсальність. Проте в основу культури, вважав Е. Тейлор, покладені міф і ритуал, тобто культура постає із внутрішньої природи людини.

Досліджуючи історію первісного суспільства, еволюціоністи переконували, що людство однорідне за своєю природою, й лише народи, перебуваючи на різних сходинках розвитку культури та живучи відокремлено один від одного, створюють відповідні засоби реалізації культурних потреб. Зближення народів, посилення контактів між ними, обмін культурними надбаннями зумовлює спільність культурних цінностей і засвоєння їх людством. Основна ідея еволюціонізму щодо прямолінійності суспільного прогресу передбачає обов'язкову вимогу для кожного народу пройти всі стадії культурного розвитку.

Історичний метод протягом XIX ст. був доповнений антиеволюційною (циклічною) моделлю розвитку культуротворчості, в якій історія розвитку культури розглядається як історія співіснування локальних, незалежних одне від одного, соціокультурних типів. У праці «Росія і Європа» М. Данилевський (1822-1885 рр.) викладає типологію культури – вчення про відмінності культурних типів. У всесвітній історії культури він виділяє десять самотніх типів культур: єгипетський, індійський, іранський, китайський, халдейський, грецький, римський, арабський, романо-германський, американо-перуанський (як «сумнівний» тип). Учений передбачав становлення одинадцятого типу – слов'янського, на який покладає великі надії: «...На підставі аналізу найсуттєвіших загальних результатів діяльності попередніх культурно-історичних типів, – пише М. Данилевський, – і порівнянні їх... можемо ми плекати ґрунтовну надію, що слов'янський культурно-історичний тип у першій раз явить синтез усіх сторін культурної діяльності... сторін, які розроблялися

його попередниками на історичній ниві окремо, або далеко не в повному поєднанні» [6, с. 138].

Джерелом кожної культури, на думку М. Данилевського, є здатність народу до реалізації своїх «життєвих сил», а її самотність спирається на особливості душі народу. Відносини між народами нездатні змінити ні душі, ні національні особливості народу. Тож, виступаючи проти євроцентризму, він підкреслював, що прогрес не можна вважати винятковим привілеєм Заходу, чи Європи, а застій ототожнювати лише зі Сходом, або Азією. Кожний культурно-історичний тип, виникаючи з «етнографічного матеріалу», входить у період розвитку та розквіту, після чого занепадає і гине, тому народ, який перебуває на стадії занепаду, вже ніщо не може врятувати. Розтрагивши свій культурний потенціал, зазначає вчений, людство переходить до цивілізації. Отже, еволюційність (однолінійність) культури М. Данилевський замінив на полілінійність її розвитку. Ці методологічні ідеї у XX ст. були переосмислені О. Шпенглером і А. Тойнбі.

Поступово у дослідницькому середовищі розвивається інший напрямок критичного ставлення до еволюційного методу. На передній план виходить аналіз причинно-функціональних зв'язків та умов виникнення культури, а також їх зумовленість різними факторами.

Провідним у культурологічних дослідженнях стає *функціональний метод*, що містить положення, які не втратили актуальності й на сучасному етапі дослідження культуротворчих процесів, зокрема, положення про три виміри культурного процесу та їх функціональний зв'язок. «Культурний процес... – писав Б. Малиновський (1884-1942 рр.), – завжди передбачає існування людей, пов'язаних один з одним певними відносинами, тобто певним чином організованих, що певним чином звертаються до артефактів та один до одного по допомогу щодо мови, або символіки якого-небудь іншого роду. Артефакти, організовані групи і символізм виявляють три тісно пов'язаних виміри культурного процесу» [7, с. 89]. У праці «Наукова теорія культури» Б. Малиновський закрив розуміння культури як продукту і процесу, як засобу досягнення мети, тобто інструментального, чи функціонального розуміння. Відправною тезою такого твердження стало положення про те, що всі, навіть, на перший погляд, безглузді, явища та предмети духовної й матеріальної культури мають свій зміст, а найголовніше – свою визначену функцію. Учений наполягав на подоланні розриву між теоретичними уявленнями про культуру та накопиченим емпіричним конкретним матеріалом, закликав створити єдине синтезоване теоретичне уявлення про культуру, сформувавши єдину наукову теорію. Йдеться також про подолання розбіжностей у номотетичних та ідеографічних дисциплінах.

Б. Малиновський розподілив життєві потреби людства на три групи. Первинні потреби – це продовження роду. Свого роду «культурними відповідями» на них були поява родової общини, розвиток знання, освіти та умов проживання і господарювання. Похідні потреби спрямовувались на виготовлення та удосконалення знарядь виробництва, наслідком чого став розвиток економічних відносин та загальної культури госпо-

дарювання. Інтегративні потреби виявляються в політичній організації суспільних відносин.

Якщо ж говорити загально про функціональну методологію вивчення культуротворчих процесів (яку ще називають антропологічною), то ця методологія має перспективи розвитку і в сучасності, оскільки, положення Е. Тейлора про культуру як біологічну природу людини та її безпосередню адаптацію до умов навколишнього середовища ще не втратило своєї актуальності. Культурне буття включає в себе соціокультурне середовище, інтегроване у світ природи, що характеризується діалектичним зв'язком мікро- та макрокосму. І проблема адаптації людства до плинних умов навколишнього середовища, зумовленого діяльністю самого ж людства, може здійснюватись у межах осмислення функціонального зв'язку між ними через парадигму культурного буття. На нашу думку, найбільш продуктивним конструктом такого роду осмислення є вироблення гуманістичної моделі культурного буття, що виявляється у ставленні до Іншого як цінності, де Інший – це не тільки природа, а й культура та особистість. Названі концептуальні підходи накреслені в працях Б. Малиновського, а також К. Леві-Стросса, А. Кребера та ін.

Сутність названих концептуальних підходів до вивчення культуротворчих процесів можна звести до нерозривного зв'язку культури з життєвими потребами людства. Застосовуючи метод системного аналізу, антропологічної концепції культуротворення дотримувався А. Кребер, доповнивши її теорією стилів фундаментальних форм культури. Він довів, що стиль властивий усім великим культурам та їхнім основним формам (не тільки мистецтву, а й науці, ідеології, моралі, свідомості, способу життя тощо). Носіями, що визначають стиль епохи, чи цивілізації, на думку вченого, є геніальні особи, котрі роблять істотний внесок у розвиток якоїсь галузі культури. Він узагальнив різні стилі локальних культур і сформулював концепцію стилів загальнолюдської цивілізації. На цій підставі можна говорити про стилі культурного буття, що відзначають ту або іншу модель культури.

Етнопсихологічний метод дослідження полягає у виявленні етнічної та національної своєрідності культуротворчих процесів, спираючись на аналіз психологічних чинників усвідомлення певним народом або нацією ряду історичних, економічних, політичних та інших чинників становлення та розвитку культури. Цей метод передбачає «ментальний» аналіз, що в українській традиції розроблявся в історичному (М. Драгоманов, М. Костомаров, І. Крип'якевич) та сучасному (О. Забужко, Ю. Липа) вимірах.

Системний метод дослідження запропонував Лесли Уайт, який поділяв погляди еволюціонізму і виходив з необхідності створення нової методології, яка могла б систематизувати багатоманітність культуротворчих процесів, накопичених і водночас розпорощених по різних галузях суспільного та гуманітарного знання. Як зазначає український дослідник М.С. Конох, у концепції Л. Уайта важливе місце посідає поняття «еволюція», яке він пов'язує з особливим методологічним прийомом розгляду культурних явищ у системі просторово-часових координат. Останнє означає, що віднесення куль-

турних цінностей до часової координати припускає історичний розгляд явищ культури. Віднесення ж культурних цінностей до просторових координат припускає вивчення повторювальних процесів у культурі того чи іншого народу [8, с. 160].

Усвідомлюючи розмаїття методів дослідження культурних процесів та їхню суперечливість, Л. Уайт запропонував методологію, яка є оригінальним сполученням різних методів і в основі якої лежить принцип відповідності: *часового* процесу – хронологічній послідовності окремих подій, які вивчає історія; *формального* процесу – явищам в позачасовому структурному та функціональному аспектах, що надає можливість верифікації структури й функцій культури, та *формально-часового* процесу, що відповідає уявленню про часову послідовність форм.

Названі процеси доцільно розглядати через призму культуротворчості та досліджувати, згідно з Л. Уайтом, за допомогою історичного, функціонального та еволюційного методів. Отже, дослідник заклав важливі методологічні основи культурології, які ґрунтуються на комплексному поєднанні традиційних методів: всезагальних (функціональний та еволюційний) та загальнонаукових (історичний), які утворюють спеціальну (системний) методологію дослідження культуротворчих процесів.

На наш погляд, системний метод підсумовує розвиток методологій, які ми позиціонуємо як традиційні, або класичні. Однак обмеження лише класичними методологіями, звичайно, є недоцільним. Системний метод виступає логічним висновком з цих методологій.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, методи аналізу культуротворчості які вже давно стали традиційними, як було видно з вищеведеного матеріалу, зовсім не втратили актуальності та навіть зберегли власний евристичний потенціал в сучасних умовах. Історичний метод дає можливість розглянути культуротворчість як буття історичне, коли культуротворчі та історичні процеси постають в усій своїй єдності та взаємозумовленості. Діалектичний метод дає змогу розглянути культуротворчість в динаміці світоглядних традицій і культурних практик та уникнути їх вульгаризованого та догматизованого тлумачення. Застосування еволюційного методу дає можливість зазначити, що культурно-історичних типів не так багато, але типів культури може бути багато і вони можуть мати відповідні національні специфіки: етнічні, регіональні тощо, при цьому кожен тип культури зумовлюється певним типом культуротворчості. Функціональний метод, за рахунок вдалого синтезу соціологічних та психологічних методів дослідження дає можливість виявити функціональну, наприклад стилістичну, динаміку культуротворчості.

Системний метод виступає в ролі базової методології, яка дозволяє поєднати традиційні методології між собою та виступити «методологічним майданчиком» поєднання традиційних методів з сучасними методами, що може мати різні форми вираження. На сучасних методах дослідження культуротворчості та на визначенні «пріоритетних» методів ми плануємо зупинимось у наступній публікації.

Список літератури:

1. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.
2. Суханцева В. К. Категорія часу в музикальній культурі / В. К. Суханцева. – К.: Либідь, 1990. – 184 с.
3. Леонтьєва В. Н. Культуротворчий процес: основи і початки / В. Н. Леонтьєва. – Харків: Консум, 2003. – 216 с.
4. Риккерт Г. Науки про природу і науки про культуру / Г. Риккерт. – М.: Республіка. – С. 44-128.
5. Горський В. С. Парадокси історичної свідомості сучасної культури / В. С. Горський // Світогляд і духовна творчість. – К.: Наукова думка. 1993. – С. 45-51.
6. Данилевський Н. Я. Росія і Європа / Н. Я. Данилевський // Хрестоматія по культурології. – Ростов н/Д: Фенікс, 2004. – С. 125-139.
7. Малиновський Б. К. Функціональний аналіз / Б. К. Малиновський // Хрестоматія по культурології. – Ростов н/Д: Фенікс, 2004. – С. 87-93.
8. Конох М. С. Розгляд різновидів соціально-психологічної антропології в руслі проблеми філософії освіти / М. С. Конох // Мультиверсум: філософський альманах. – К.: Центр духовної культури. – 2004. – № 42. – С. 154-165.

Федь В.А., Лыкова С.С.

Донбасский государственный педагогический университет

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АППАРАТ КУЛЬТУРОЛОГИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМЫ КУЛЬТУРОТВОРЧЕСТВА

Аннотация

В статье теоретически осмысливаются роль и значение традиционных теоретико-методологических подходов культурологии в решении проблемы культуротворчества. Автор обращается к анализу исторического, диалектического, эволюционного, функционального, этнопсихологического, исследования культуротворческой активности человека. Обращается внимание на важность применения системного метода. В конце статьи делается вывод о перспективности применения этих методов в сочетании с современными методами и методологиями. Подчеркивается необходимость выработки методологического «механизма» этого сочетания.

Ключевые слова: культуротворчество, метод, исторический, диалектический, эволюционный, функциональный, этнопсихологический, системный.

Fed' V.A., Lykova S.S.

Donbas State Pedagogical University

METHODOLOGICAL APPARATUS FOR CULTUROLOGY AND PROSPECTS OF ITS APPLICATION TO SOLVE THE PROBLEM OF CULTURE-BUILDING

Summary

In the article the role and meaning of traditional theoretical –methodological instruments in the process of analysis of problems of culturecreating are theoretically comprehended. The author refers to the analysis of the historical, dialectical, evolutionary, functional, ethno-psychological, systematic methods of research of human culturecreating activity. In the end of the article was made a conclusion about the prospects of application of these methods in combination with modern methods and methodologies, and the necessity in developing of such consolidated methodological «mechanism» is improved.

Keywords: culturecreating, method, historical, dialectical, evolutionary, functional, ethno-psychological, systematic.